

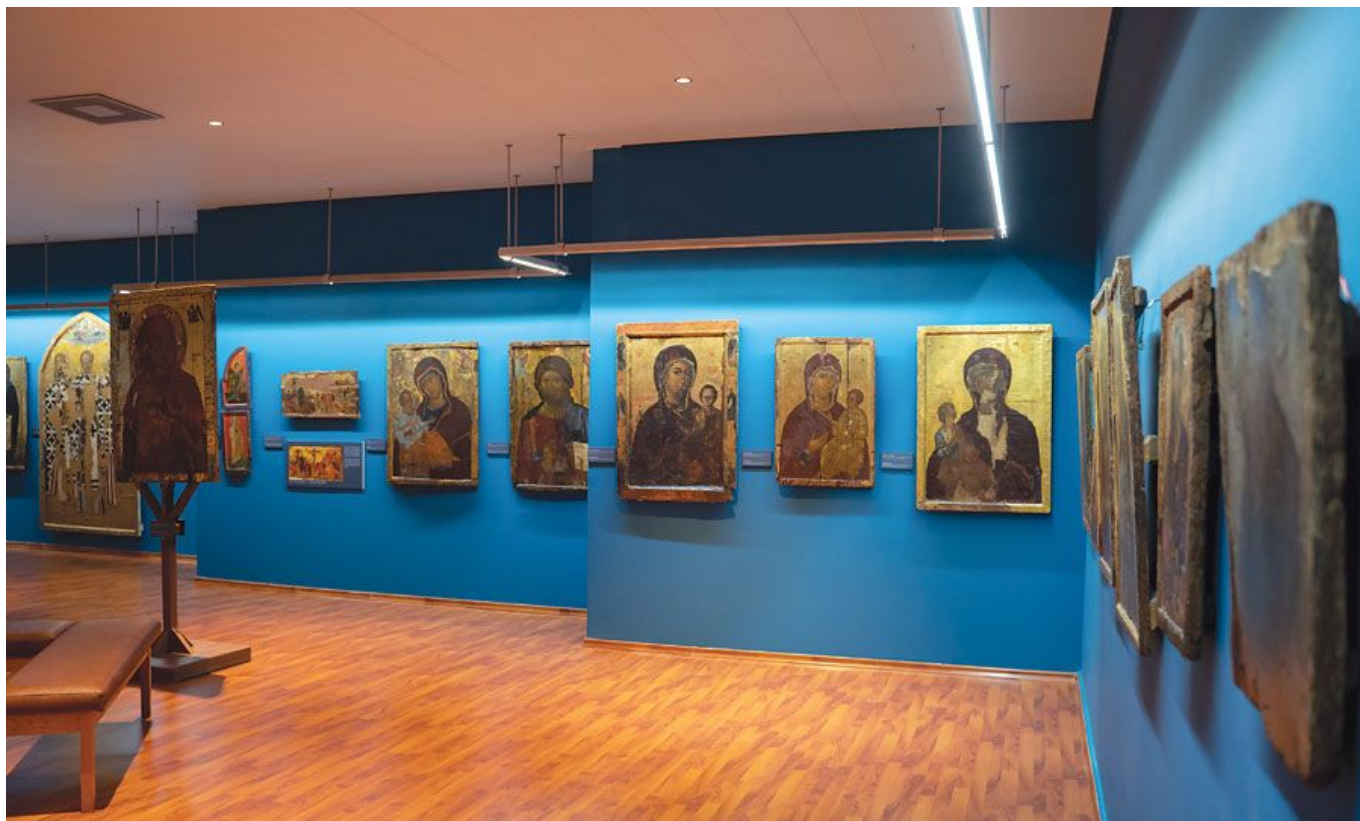
Το κάλλος του τέλους (Ηλίας Λιαμής, Σύμβουλος Ενότητας Πολιτισμού)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΩΝ ΤΡΙΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Για να διαπιστώσει κανείς πόσο διαφορετικά λειτουργούν οι νόμοι της πολιτικής και οι νόμοι της τέχνης -και ευρύτερα της πνευματικότητας-, μπορεί να ρίξει μία ματιά στην εξέλιξη της βυζαντινής τέχνης από το 1204 μέχρι την άλωση της Βασιλεύουσας.

Από πλευράς πολιτικής, είναι βέβαιο πως η πρώτη άλωση, το 1204, απετέλεσε το καθοριστικό χτύπημα, τόσο στο πολιτικό οικοδόμημα όσο και στο συλλογική ψυχосύνθεση των Βυζαντινών. Η πρώτη άλωση είναι όντως ένα αδιανόητο γεγονός, το οποίο κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί πως ήταν δυνατόν να συμβεί. Η δεύτερη άλωση αποτελεί οπωσδήποτε το πλέον πικρό και καθοριστικό γεγονός της πορείας του νεότερου Ελληνισμού, όντας τέλος αλλά και αρχή. Ίσως όμως, εάν είχε για τρίτη φορά ανασυσταθεί το βυζαντινό κράτος, η άλωση του 1453 να ήταν ένα ακόμη κεφάλαιο στη βυζαντινή ιστορία. Δυστυχώς, το κεφάλαιο της δεύτερης αλώσεως έμελλε να είναι το τελευταίο, και, γι' αυτό, το πλέον οδυνηρό. Τον βυζαντινό μύθο όμως κατεδάφισε η πρώτη άλωση.

Το διάστημα από το 1204 μέχρι το 1453 το χαρακτηρίζει η διάσπαση και η πολιτική παρακμή, όχι όμως και μια αντίστοιχη πολιτιστική. Αντίθετα, μπορεί να εντοπίσει κάποιος παράγοντες που επέφεραν μία άλλου είδους ακμή στην βυζαντινή τέχνη, ακμή στηριγμένη όχι στο μεγαλείο αλλά στην περισυλλογή, τον στοχασμό και την αναζήτηση ανασύστασης της εθνικής και πνευματικής ταυτότητας, με εντελώς όμως νέα δεδομένα. Ο βυζαντινός καλλιτέχνης, είτε στην αρχιτεκτονική είτε στην αγιογραφία, δεν καλείται πλέον να συνεχίσει απλώς ένα ένδοξο παρελθόν, αλλά να προσφέρει, μέσω της τέχνης, παρηγοριά και δύναμη σε ένα παρόν απομυθοποίησης και συντριβής, αλλά και σε ένα μέλλον αβεβαιότητας.

Οπωσδήποτε, η κατάσταση αυτή, τόσο σε πολιτικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο, άνοιξαν πλατείς διαύλους επαφής της τέχνης με τον πυρήνα της χριστιανικής πνευματικότητας, που δεν είναι άλλος από την συνύπαρξη συντριβής και ελπίδας, αυτό που συχνά χαρακτηρίζουμε ως «χαρμολύπη». Επόμενο ήταν, η βυζαντινή τέχνη, ποτισμένη από τέτοιας ποιότητας έμπνευση, να οδηγηθεί σε μία, τρόπον τινά, ταπεινόφρονα ακμή, ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τους παλαιολόγειους χρόνους.

Υπήρχαν όμως και πολιτικοί λόγοι που βοήθησαν αυτήν την νέα άνθηση: Ο πρώτος ήταν πώς, καθώς χάθηκε το κέντρο, δηλ. η Κωνσταντινούπολη, δημιουργούνται περιφερειακά κέντρα πολιτισμού, αντίστοιχα με τα πολιτικά κέντρα. Οι περιφερειακοί ηγεμόνες δημιούργησαν καλλιτεχνικούς πυρήνες, τόσο στα ελληνικά

εδάφη, όσο και στα παράλια του Πόντου και τα Βαλκάνια. Όταν, το 1261, ανακτήθηκε η Κωνσταντινούπολη, η καλλιτεχνία δεν ξεκίνησε από το μηδέν αλλά συνεχίστηκε, ξαναβρίσκοντας το κέντρο, το οποίο τής έδωσε τη δυνατότητα να οδηγηθεί σε πιο εκλεπτυσμένη μορφή, ενσωματώνοντας όλη την καλλιτεχνική σοφία του παρελθόντος. Είναι αλήθεια, όπως συμβαίνει σε όλες τις περιστάσεις κινδύνου, πως επικράτησε ένας συντηρητισμός, προκειμένου να αναδειχθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η αδιατάρακτη ενότητα, τόσο της βυζαντινής τέχνης, όσο και της βυζαντινής αυτοκρατορίας σε όλες της τις διαστάσεις. Επόμενο ήταν επίσης, η προσέγγιση Ανατολής και Δύσης, έστω και μέσω οδυνηρών συνθηκών, να δημιουργήσει μία αλληλεπίδραση, η οποία, επ' ουδενί λόγο μπορεί να χαρακτηριστεί ως «αλλοίωση».

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική, οι συνθήκες δεν επέτρεψαν την ανοικοδόμηση νέων μεγάλων ναών. Η έλλειψη όμως μεγάλου μεγέθους των νέων ναών, αλλά και η έλλειψη εντυπωσιακού εξωτερικού διακόσμου δεν εμπόδισαν την βυζαντινή αρχιτεκτονική του 13ου και του 14ου αιώνα να δώσει δείγματα αληθινών αριστουργημάτων ως προς τη χάρη και τις αναλογίες των κτισμάτων, ιδιαίτερα στις περιοχές του Δεσποτάτου της Ηπείρου και του Δεσποτάτου της Νίκαιας. Μετά την ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης, οι λίγοι νέοι ναοί της βασιλεύουσας, αλλά και ορισμένοι που αναστηλώθηκαν, φαίνονται αρκετά επηρεασμένοι από την λατινική παρουσία. Γενικά πάντως, κυρία τάση υπήρξε η ανακαίνιση κατεστραμμένων ναών στην Πόλη παρά η ανέγερση νέων. Εκεί που έχουμε τα εκλεκτότερα δείγματα βυζαντινής αρχιτεκτονικής, τόσο ως προς την αφομοίωση

ξένων στοιχείων όσο και ως προς τις αναλογίες, το μέτρο και την πλήρη εκμετάλλευση όλης της σοφίας της τεχνικής της βυζαντινής αρχιτεκτονικής, είναι η περιοχή του Μυστρά. Κύρια χαρακτηριστικά υπήρξαν η λιτή τοιχοδομία των γυμνών επιφανειών, η συμμετρία των όγκων, η χάρη και η ευγένεια, αλλά και η διακριτική χρήση δυτικών στοιχείων, γεγονός, που οπωσδήποτε έχει τις ρίζες του, τόσο στην κάπως μικρότερη λατινική επίδραση στη Πελοπόννησο. Σημαντική επίδραση είχαν οι αρχές που εξέφρασε ο Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός για τη σύνδεση του «καλού» με το «μέτρο», παρμένες από την τέχνη της αρχαίας Ελλάδας.

Ανάλογη είναι και η εξέλιξη της βυζαντινής ζωγραφικής. Οι τόνοι των χρωμάτων εκφράζουν την γενικευμένη, όπως προαναφέραμε, αποστασιοποίηση από την προβολή και την επίδειξη. Η λατινική επίδραση επηρέασε την βυζαντινή ζωγραφική ως προς την ρεαλιστικότητα των προσώπων και των κινήσεων. Η διαρκής όμως απόκλιση προς την κοσμιότητα και την κομψότητα διατήρησε άρρηκτη την συνέχεια της βυζαντινής τεχνοτροπίας, χωρίς να την απομακρύνουν από την πάγια αντιρεαλιστική γραμμή της. Κέντρα των δύο τελευταίων αιώνων της βυζαντινής αγιογραφίας είναι η Κωνσταντινούπολη και η Θεσσαλονίκη, χωρίς να λείπουν τα εξαιρετικά δείγματα σε όλες τις περιοχές που τελούσαν υπό την βυζαντινή κυριαρχία και επίδραση. Ιδιαίτερα στον τομέα της μνημειακής ζωγραφικής, μπορούμε εύκολα να εντοπίσουμε το αίσθημα της τελειότητας που παρέχουν στο θεατή, δηλαδή μία τέλεια εξελιγμένη τεχνοτροπία, η οποία έχει ενσωματώσει όλη τη σοφία του παρελθόντος, τόσο σε καλλιτεχνικό όσο και σε θεολογικό- πνευματικό επίπεδο. Οι εικόνες της περιόδου αυτής αποτελούν όντως, πέρα από δείγματα μιας κορυφαίας τεχνοτροπίας, οπτικά θεολογικά μαθήματα, των οποίων η λεπτομερής παρατήρηση μπορεί να καταστήσει και τον πιο απλό θεατή, μέτοχο βαθύτατο θεολογικών αληθειών. Τοιχογραφίες όπως «η εις Άδου Κάθοδος» που καλύπτει την κόγχη του ιερού στο νότιο νάρθηκα της Μονής της Χώρας αποτελούν όντως καλλιτεχνική και πνευματική γέφυρα προς θεία μυσταγωγία.

Και στον τομέα αυτό, η περιοχή του Μυστρά προσφέρει τα τελευταία κορυφαία δείγματα της τελευταίας περιόδου της βυζαντινής αγιογραφίας. Στις τοιχογραφίες της Περίβλεπτου, ζωγραφισμένες πιθανότατα στην δεκαετία 1360 έως 1370, έχουμε απευθείας σύνδεση της μεγάλης κλασικής παράδοσης της τέχνης του Μυστρά με την τέχνη της Μονής της Χώρας. Χρώματα ευχάριστα, που λάμπουν πάνω σε ένα βαθύ γαλάζιο κάμπο, μορφές πιο λεπτές και πιο μικροκαμωμένες από τα πρότυπα τους, όλο κομψότητα στην κίνηση, στη στάση, στις χειρονομίες. Τα σώματα μοιάζουν να φωτίζονται από μία άλλη πηγή φώτος. Χωρίς να έχουν καμία σχέση με τον δυτικό ρεαλισμό, οι μορφές είναι ολοζώντανες, σαν να μιλούν στο θεατή και να του εξιστορούν θείες εμπειρίες. Όταν, στον εικοστό πια αιώνα, ο Φώτης Κόντογλου βρίσκεται μέσα στο ναό της Περίβλεπτου στον Μυστρά, θα είναι βέβαιος πως οι στρατιωτικές μορφές των τοιχογραφιών είναι ολοζώντανες και πώς του εξιστορούν τα πάθη των καιρών τους, τη μελαγχολία και την αγωνία για ένα τέλος που φαίνεται να πλησιάζει. Και την ίδια ώρα, όπως λέει ο ίδιος, η ζωντάνια τους αυτή είναι μία απόδειξη μιας άλλης ζωής που δεν έχει τέλος.

Υπάρχει ένα προκλητικό ερώτημα, που πάντοτε θα εγείρει συζητήσεις στους καλλιτεχνικούς κύκλους: Ποια θα ήταν η εξέλιξη της βυζαντινής τέχνης αν η βυζαντινή αυτοκρατορία συνέχιζε την ιστορική της διαδρομή; Θα είχε άραγε κατευθυνθεί η βυζαντινή μουσική προς την πολυφωνία όπως έγινε στη Δύση; Θα είχε άραγε εξελιχθεί η βυζαντινή ζωγραφική σε μία ρεαλιστική ζωγραφική δυτικού

τύπου; Τα ερωτήματα αυτά είναι καταδικασμένα να παραμείνουν αναπάντητα. Αυτό που ξέρουμε είναι πώς η πορεία τού βυζαντινού κράτους προς τον Άδη συνέπεσε με την εκτόξευση της βυζαντινής τέχνης προς τους ουρανούς τού κάλλους, παραμένοντας παράλληλα πηγή θεολογικής σπουδής και γέφυρα πνευματικής μύησης. Και στον τομέα της τέχνης, το Βυζάντιο αποτελεί αναμφίβολα και αδιαμφισβήτητα έναν χρυσό κρίκο της ιστορίας του ευρωπαϊκού πολιτισμού, με εμφανείς τις επιδράσεις του σε όλους τους τομείς της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής. Και το γεγονός αυτό, καμία πολιτική σκοπιμότητα και καμία ιδεολογική αγκύλωση δεν θα μπορέσει ποτέ να ακυρώσει.